

ІНТЕГРАЦІЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В ЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В статті систематизовано основні виклики до вітчизняного продовольчого комплексу та проаналізовано можливості щодо підготовки адекватних відповідей з метою активізації його інтеграції в європейське економічне середовище. Найважливіші виклики стосуються прискорення гармонізації національної системи технічного регулювання з європейською, запровадження державного ринкового нагляду щодо агрохарчової продукції та її географічного маркування, переведення підприємств харчової промисловості на інноваційні засади розвитку і, на цій основі, розширення позицій продукції вітчизняного продовольчого комплексу на європейських ринках. Обґрунтовано пропозиції, реалізація яких сприятиме активізації процесів інтеграції продовольчого комплексу в «єдиний нормативний простір» країн-членів Євросоюзу.

Ключові слова: агрохарчова продукція, інноваційна модель розвитку, інтеграція в економічне середовище, продовольчий комплекс

В статье систематизированы основные вызовы к отечественному продовольственному комплексу и проанализированы возможности относительно подготовки адекватных ответов с целью активизации его интеграции в европейскую экономическую среду. Важнейшие вызовы касаются ускорения гармонизации национальной системы технического регулирования с европейской, внедрения государственного рыночного надзора относительно агропищевой продукции и ее географической маркировки, перевода предприятий пищевой промышленности на инновационные принципы развития и, на этой основе, расширения позиций продукции отечественного продовольственного комплекса на европейских рынках. Обоснованы предложения, реализация которых будет способствовать активизации процессов интеграции продовольственного комплекса в «единое нормативное пространство» стран-членов Евросоюза.

Ключевые слова: агропищевая продукция, инновационная модель развития, интеграция в экономическую среду, продовольственный комплекс

In the article basic calls to the domestic food complex are systematized and possibilities are analysed in relation to preparation of adequate answers with the purpose of activation of its integration in the European economic environment. Major calls touch the acceleration of harmonization of the national system of the technical regulation with the European one and introduction of state market supervision in relation to agrofood products and its geographical marking, transition of enterprises of food industry, on innovative principles of development and on this basis of expansion of positions of products of domestic food complex on the European markets. Suggestions realization of which will be instrumental in activation of processes of integration of food complex in «single normative space» of countries-members of European Union are grounded.

Keywords: agrofood products, food complex, innovative model of development? integration in economic environment

Постановка проблеми. Підписання Угоди про асоціацію (УА) між Україною та ЄС поставило вітчизняний продовольчий комплекс перед викликом: або ж вийти на вищий інноваційно-технологічний рівень або ж втратити можливість інтегруватись в європейський економічне середовище. У ретроспективі це вже третя спроба вирішити

цю проблему: 1) декларація (концепція) переходу на інноваційну модель розвитку національної економіки, яка прийнята наприкінці 1990-их років [1]; 2) концепція і стратегія формування національної інноваційної системи, що схвалена наприкінці 2000-их років [2-4]; 3) підписання УА Україна-ЄС і на цій основі зближення вітчизняної економічної системи з європейською, створення протягом перехідного періоду (до десяти років) поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) [5-6]. Отже, необхідна адекватна комплексна відповідь на цей потужний виклик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика переходу економіки, аграрного сектора та окремих галузей на інноваційну модель розвитку була і є предметом досліджень багатьох науковців, зокрема: В. Антоніва, А. Бойко, В. Верби, С. Володіна, В. Гейця, В. Захарченко, М. Єрмошенко, О. Крюкової, І. Федулової, І. Федуна та ін. [7-12]. Водночас, проголошення курсу на інтеграцію в європейське економічне середовище поставило перед необхідністю глибокого аналізу «єдиного нормативного простору» Євросоюзу та обґрунтування напрямів, способів й механізмів адаптації до нього нормативної бази, що чинна в Україні [13-15]. Створення ПВЗВТ Україна-ЄС буде повністю залежати від оперативності адаптації регуляторних норм у сферах торгівлі до відповідних стандартів ЄС. Що ж стосується аграрного сектору економіки, то його входження в економічне середовище ЄС можливе при виконанні кількох взаємопов'язаних умов у різних секторах та при співпаданні часових періодів їх реалізації, зокрема: у технорегуляторній сфері, стосовно техніко-технологічної бази підприємств і галузей АПК, у сфері інтелектуальної власності, при розширенні лібералізації руху капіталів, товарів, інвестицій, при проведенні необхідних змін у відповідних секторах державного управління тощо.

Мета статті полягає в ґрунтовному аналізі викликів, що постали перед вітчизняним продовольчим комплексом під впливом підписання УА Україна-ЄС та необхідності на їх основі підготовки й реалізації низки заходів практичного характеру за такими основними складовими, зокрема:

- гармонізації національної системи технічного регулювання для продовольчого комплексу з відповідною європейською моделлю;
- запровадження державного ринкового нагляду за дотриманням вимог безпеки і якості агрохарчовою продукцією;
- запровадження географічного маркування для вітчизняної продовольчої продукції із специфічними характеристиками;
- формування галузевої інноваційної системи та виведення національного АПК на інноваційну модель розвитку;
- закріплення та зміцнення позицій вітчизняної агрохарчової продукції на продовольчих ринках Євросоюзу тощо.

Виклад основних результатів дослідження з елементами новизни. Глибокі та різнобічні трансформації, що відбувалися в економічному середовищі Євросоюзу з кінця 1980-их років, проходили під впливом створення «єдиного нормативного (економічного) простору». Основні інституціональні засади, методичні підходи та принципи цього процесу були закріплені в «Новому підході» до технічної гармонізації та стандартизації (прийнято Радою Європи 07.05.1985) та «Глобальному підході» до оцінювання відповідності (прийнято РС 21.12.1989), які доповнюють один одного. Їх сутність полягає в тому, що обмежується втручання держави у виробничі процеси, але при цьому виробник має широкі можливості щодо забезпечення дотримання вимог нормативних документів стосовно випуску безпечної та якісної продукції.

Основні організаційно-інституціональні засади та принципи технічного регулювання у продовольчій сфері сформульовані у відповідних Директивах Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу, основні вимоги до безпечності та якості продукції містяться в технічних регламентах ЄС, а набір показників й конкретні нормативні значення закріплені в європейських та міжнародних стандартах. Відповідність випущеної продукції одному із гармонізованих стандартів, що розроблені згідно вимог технічних регламентів (ТР), сприймається як відповідність загальним базовим вимогам, що передбачені іншими ТР. Основна відмінність між пострадянською і європейською формами контролю за дотриманням вимог нормативних документів полягає у тому, що вона реалізується на основі державного ринкового нагляду, а не контролю безпосередньо за виробничим процесом, як це мало місце за планової та перехідної економіки.

За тридцять років з часу впровадження «Нового підходу» у Євросоюзі сформована достатньо потужна і розгалужена нормативно-правова база у сфері технічного регулювання, з дотриманням вимог якої функціонують та розвиваються національні економіки країн-членів Співдружності. Цей шлях в Україні започатковано наприкінці 1990-их років і певна частина якого вже пройдена, але завершити його необхідно за значно коротший період часу.

В Україні перші кроки у сфері технічного регулювання почалися з гармонізації національних стандартів з європейськими у 1999 р. За 15 років фактично сформовано галузеву систему технічного регулювання (СТР) для продовольчої сфери, яка гармонізована з функціонуючою в ЄС, сформовано її основні елементи, які заповнюються відповідним нормативно-правовим й організаційно-функціональним змістом та доводяться до завершеного стану [15, с. 6-7]. Головним індикатором завершеності формування СТР стане запровадження державного ринкового нагляду за виконанням обов'язкових вимог щодо безпечності та якості вітчизняною агрохарчовою продукцією.

Отже, головна складова інтеграції продовольчого комплексу України в єдиний нормативний простір ЄС включає адаптацію інституціонально-правової бази та гармонізацію галузевої системи технічного регулювання згідно європейської моделі. Наприкінці минулого року ситуація була наступна [16, с. 370-386]:

- **законодавчо-нормативна база** системи технічного регулювання включає 12 законодавчих актів загального призначення (закони і декрети КМУ), рамковий Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів», 7 законів на окремі види харчової продукції і воду, постанову Кабінету Міністрів України від 18.06.2012 р. № 708 «Про затвердження Правил підготовки проектів технічних регламентів, розроблених на основі актів законодавства Європейського Союзу, які затверджуються Кабінетом Міністрів України», наказ Мінекономрозвитку від 24.05.2012 р. № 608 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо впровадження положень директив Нового та Глобального підходу Європейського Союзу як технічних регламентів» та інші нормовстановлюючі й регулюючі документи;

- **розроблення та гармонізація національних стандартів з європейськими** - переглянуто і затверджено половину (1,8 тис. од.) із чинних на цей час стандартів для продовольчого комплексу (3,4 тис. од.); із чинними європейськими та міжнародними стандартами (2,1 тис. од.) гармонізовано 44,4% національних (916 од.) – початок 2014р.

У 2014 р. прийнято 2313 національних нормативних документів, з яких 1998 гармонізовано з міжнародними та європейськими. Загальна кількість прийнятих в Україні національних стандартів, гармонізованих з міжнародними та європейськими, становить 8849 стандартів. Фонд національних стандартів становить 29,6 тис. документів;

- **технічні регламенти** - розроблено та затверджено постановами Кабінету Міністрів України 45 технічних регламентів, впроваджено 34 регламенти, з них більше

десятка прямо чи опосередковано причетні до продовольчого комплексу. На виробництво харчової продукції поки не затверджено жодного ТР;

- **система акредитації органів з оцінки відповідності** перебуває в процесі приведення у відповідність з вимогами Європейської асоціації з акредитації (ЄА) та підписання Угоди про визнання між Національним агентством з акредитації України (НААУ) та ЄА;

- **процедури підтвердження відповідності** - проводяться для визначення того, чи виконуються встановлені у відповідних ТР чи стандартах вимоги. Процедури оцінки відповідності проводяться відповідними органами з оцінки відповідності (ООВ) і включають процедури відбору зразків, випробування, здійснення контролю, оцінку, перевірку, реєстрацію, акредитацію та затвердження, а також їх поєднання. Кінцевим результатом їх проведення є гарантування того, що продукція відповідає встановленим законодавством вимогам.

Заключна ланка галузевої СТР - **державний ринковий нагляд та контроль за виконанням обов'язкових вимог** – ще перебуває на етапі відповідного нормативно-правового та лабораторно-методичного забезпечення, а з другої половини травня - формування організаційно-територіальної мережі органів нагляду з тим, щоб її функціонування гарантувало дотримання вимог безпечності та якості агрохарчовою продукцією. Ця складова СТР для продовольчого комплексу відрізняється від колишньої системи стандартизації та сертифікації, яка функціонувала в пострадянський період в Україні, наступними позиціями:

- товари контролюються у торговельній мережі, а не в процесі їх виробництва;
- контролюються, насамперед, вимоги стосовно безпечності продукції, а не якості;

- контроль здійснюється фахівцями відповідної державної інспекції (промислових чи продовольчих товарів) шляхом візуального огляду, документальної перевірки або ж закупівлі продовольчої продукції з метою проведення лабораторних перевірок. При невідповідності продукції вимогам стандартів спектр покарань: від адміністративної та кримінальної відповідальності, штрафів, вилучення товарів, до зупинки виробництва;

- стосовно харчової продукції, то при її невідповідності встановленим вимогам, перевірка проводиться по всьому продовольчому ланцюгу, сформованого за принципом «з лану (ферми) до столу», з метою виявлення тих ланок, де вони порушуються. Виробництво зупиняється до моменту усунення встановлених порушень або ж у складних випадках – відбирається (анулюється) ліцензія чи інший документ. Виробник повинен вилучити її з ринку і за свій рахунок утилізувати (згодувати тваринам) або ж знешкодити.

Перехід до такої системи вирішує дві важливі задачі [17]:

- створення згідно вимог СОТ і ЄС системи ринкового нагляду сприятиме розвитку економіки, підприємництва, забезпеченню добросовісної конкуренції, захисту життя, здоров'я людини, довкілля, прав споживачів, усуненню технічних бар'єрів у торгівлі;

- запобігання появі на ринку небезпечної продукції на основі впровадження в національне законодавство норм і принципів ринкового нагляду країн-членів ЄС.

Зазначимо, що сучасна модель СТР найбільше просунулася по шляху формування у сфері державного ринкового нагляду за нехарчовою продукцією. Вона базується на низці законодавчих актів регуляторного та пов'язаного з ними характеру:

- Господарський кодекс України (від 16.01.2003 р. № 436-ІУ); «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (від 06.09.2005 р. № 2806-ІУ); «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (від 05.04.2007 р. № 877-V); «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» (від 02.12.2010 р. №2735-УІ); «Про загальну безпечність нехарчової

продукції» (від 02.12.2010 р. №2736-УІ); «Про відповідальність постачальника за шкodu, завдану внаслідок дефекту в продукції» (від 19.05.2011 р. № 3390-УІ).

Це свідчить про завершення нормотворчого етапу формування системи державного ринкового нагляду за безпечністю нехарчової продукції, і на черзі – формування відповідних державних органів, наділення їх необхідними повноваженнями та організація практичної роботи.

Водночас, у зв'язку із наближенням часу запровадження ПВЗВТ спостерігається активізація зусиль зі сторони органів державної виконавчої влади. Зокрема, згідно з постановою Кабінету Міністрів України №442 від 10.09.2014 р. [18] було утворено Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів на базі Державної ветеринарної та фітосанітарної служби і приєднанням до Служби, що утворилася, Державної інспекції з питань захисту прав споживачів і Державної санітарно-епідеміологічної служби. Фактично лише через вісім місяців було створено комісію з проведення реорганізації Держветфітослужби України [19], і зараз проводиться раціональне розмежування та узгодження функцій із технічного регулювання, санітарного та фітосанітарного контролю, захисту прав споживачів між основними напрямками діяльності Служби, активне формування територіальної мережі її органів (матеріальне, методичне, кадрове, фінансове забезпечення), а дещо пізніше – поступове розгортання їх практичної діяльності тощо.

Своєрідним інструментом підвищення конкурентоспроможності агрохарчової продукції на продовольчих ринках Євросоюзу виступає географічне маркування продовольства із специфічними споживчими характеристиками. Географічне зазначення походження товару відображає прямий зв'язок між певним товаром і конкретним місцем його виробництва. Назва географічного місця – це об'єкт інтелектуальної власності країни й конкретної групи виробників і використовується як позначення походження в назві товару. Але за цим приховується комплекс різносторонніх характеристик (властивостей, якостей, репутації), які певним чином відрізняють продукт від інших однойменних виробів. За допомогою географічної ідентифікації споживач може дізнатись про місце походження сировини та місце і способи (технології) виробництва продукції. В ЄС для значної частини агрохарчової продукції запроваджено захищене географічне маркування, що сприяє активному просуванню на ринках, формуванню стабільного контингенту постійних споживачів та прискореній її реалізації.

В Україні зареєстровано майже два десятки географічних вказівок походження продукції (для порівняння: в Євросоюзі – понад чотири тис.), однак їх правовий статус і правова захищеність перебувають на надзвичайно низькому рівні. У зв'язку з цим жодне із вітчизняних географічних зазначень не зможе пройти процедуру реєстрації у Генеральних директоратах Європейської Комісії «Торгівля» і «Сільське господарство та розвиток сільських територій» [20, с.10]. Отже, застій у сфері географічного маркування необхідно оперативно подолати і вийти на європейську модель визначення, опису, презентації, маркування та охорони географічних зазначень. З цією метою необхідно реалізувати низку заходів, зокрема:

- гармонізувати вітчизняну законодавчо-нормативну базу у сфері географічних зазначень походження продукції та їх правового захисту із відповідним законодавством та практикою, що вже сформувалася в Євросоюзі за останні двадцять років;

- виявити та оцінити сільськогосподарську сировину та харчову продукцію регіонального виробництва в Україні, яка характеризується особливими споживчими характеристиками, а також провести демаркацію ареалів територій, в межах яких вона продукується;

- створити громадські об'єднання із зацікавлених суб'єктів господарювання та представників місцевих владних структур з метою взяття на себе функцій по ідентифікації регіональної продукції (технології вирощування та перероблення харчової сировини, споживчі характеристики готової продукції, відповідність вимогам

нормативних документів, процедури підтвердження відповідності) та пройти національну процедуру її реєстрації;

- після реєстрації в Державній службі інтелектуальної власності підготувати супровідні матеріали й подати заявку для реєстрації продукту до Європейської Комісії.

Необхідно зазначити, що для вирішення цього питання необхідна активна позиція та законотворча робота зі сторони державних інституцій, а вже на рівні окремих територій – створення ініціативних груп із зацікавлених місцевих виробників регіональної продукції, які при підтримці органів влади повинні виконати необхідну підготовчу й організаційну роботу і пройти всю процедуру національної реєстрації. Без проведення такої складної та багатогранної підготовчої роботи безпосередньо на рівні країни про вихід із специфічною українською продукцією на продовольчі ринки Євросоюзу навіть і мріяти не буде підстав. Що ж до легалізації агрохарчової продукції в ЄС, то, як свідчить досвід постсоціалістичних країн, це займає півтора-два роки. І тому чим довшим буде період невизначеності, тим вищими будуть як прямі, так і побічні втрати, а також більшими стартові затрати для виходу та закріплення вітчизняних виробників на продовольчих ринках Євросоюзу.

Що ж стосується Концепції розвитку національної інноваційної системи (НІС), то вона включає наступні підсистеми [2]:

- **державного регулювання**, що складається із законодавчих, структурних і функціональних інституцій, які встановлюють та забезпечують дотримання норм, правил, вимог в інноваційній сфері та взаємодію всіх підсистем НІС;

- **освіти**, що складається з ВНЗ, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою, а також навчальних закладів, які проводять підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів;

- **генерації знань**, що складається з наукових установ та організацій незалежно від форми власності, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові знання і технології, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи вищих навчальних закладів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств;

- **інноваційної інфраструктури**, що складається з виробничо-технологічної, фінансової, інформаційно-аналітичної та експертно-консалтингової складової, а також з технополісів, технологічних та наукових парків, інноваційних центрів та центрів трансферу технологій, бізнес-інкубаторів та інноваційних структур інших типів; інформаційних мереж науково-технічної інформації, експертно-консалтингових та інжинірингових фірм, інституційних державних та приватних інвесторів;

- **виробництва**, що складається з організацій та підприємств, які виробляють інноваційну продукцію і надають послуги та (або) є споживачами технологічних інновацій.

Що ж стосується галузевої інноваційної системи продовольчого комплексу, то вона є складовою частиною НІС і в процесі свого функціонування базується на її підсистемах. Однак ці підсистеми мають отримати свій особливий розвиток з метою забезпечення вирішення тих актуальних проблем, що постали перед АПК. Водночас, харчова промисловість в умовах перехідної економіки під впливом трансформацій, які проходили в 1990-ті роки, втратила дуже багато в сфері галузевої науки, а також науково-проектно-конструкторського потенціалу, що спеціалізувався на розробленні та впровадженні вітчизняних технологічних інновацій. Нині можна діагностувати, що інноваційна підсистема продовольчого комплексу має окремі розрізнені та слабо зв'язані між собою частини. Про результативність та ефективність її функціонування свідчать дані табл. 1 та 2.

Таблиця 1

Структура основних видів інноваційної діяльності та участь у ній підприємств харчової промисловості в 2007-2013 рр.*

Показники	Всього	з них:						
		освоювали види інноваційної продукції			впроваджували нові технологічні процеси		придбали нові технології	
		всього	в т.ч.		всього	з них маловідходні, ресурсозберігаючі	всього	з них права на патенти, ліцензії на використання об'єктів промислової власності
			нові види техніки	матеріали, вироби, продукти				
1. Підприємства, що брали участь в інноваційній діяльності, од.: в 2007 р.	247	113	2	111	116	58	70	11
в 2008 р.	261	138	1	137	104	47	58	9
в 2009 р.	284	149	3	146	124	33	47	5
в 2010 р.	296	135	5	130	115	32	34	1
2011 р.	313	182	10	172	146	45	40	2
2012 р.	348	175	1	174	144	42	50	8
2013 р.	321	178	5	173	139	38	47	6
2013р.: 2007 р. = %	130,0	157,5	250,0	155,9	119,8	65,5	67,1	54,5
2. Освоєно видів продукції, впроваджено процесів, придбано технологій, од.: в 2007 р.	х	406**	3	403	209	82	113	16
в 2008 р.	х	457**	2	455	174	66	134	24
в 2009 р.	х	588**	5	583	181	52	114	24
в 2010 р.	х	487**	14	473	218	65	84	1
2011 р.	х	711**	35	676	237	62	76	4
2012 р.	х	667**	5	662	268	74	156	21
2013 р.	х	751**	9	742	219	50	110	15
2013 р.:2007 р.= %	х	185,0	300,0	184,0	104,8	61,0	97,3	93,8

* Складено і розраховано за матеріалами статистичної звітності підприємств харчової промисловості України за 2007-2013 рр.

**В 2007 р. із загальної кількості 406 видів інноваційної продукції, які освоювали підприємства, новими для ринку були 85 од. (20,9 %), а новими для підприємства – 321 од. (79,1 %). В 2008 р. відповідно: 457 од., 98 од. (21,4 %) і 359 од. (78,6 %). В 2009 р.: 588 од., 104 од. (17,6 %), 484 од. (82,4 %). В 2010 р.: 487 од., 71 од. (14,5 %), 416 од. (85,5 %). В 2011 р.: 711 од., 77 од. (10,8 %), 634 од. (89,2 %). В 2012 р.: 667 од., 71 од. (10,6 %), 596 од. (89,4 %). В 2013 р.: 751 од., 100 од. (13,3 %), 651 од. (86,9 %)

Таблиця 2

Динаміка і структура інноваційної продукції харчової промисловості та кількість підприємств, що її реалізували*

Найменування показників	Одиниця виміру	Роки						2013 р. до 2007 р. = % (в.п.)
		2007	2009	2010	2011	2012	2013	
1. Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	одиниць	247	245	239	268	281	276	111,7
з них:								
- нову для ринку	одиниць	65	47	42	44	33	38	58,5
• частка від усієї кількості підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	%	26,3	19,2	17,5	16,4	12,6	13,8	-12,5
- нову для підприємства	одиниць	198	221	220	242	261	260	131,3
• частка від усієї кількості підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	%	80,2	90,2	92,0	90,3	92,9	94,2	+14,0
2. Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), всього	млн грн	85962,8	124254,2	147478,3	164655,2	182971,1	195468,2	227,4
3. Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку	млн грн	1786,3	1062,0	866,0	1495,1	1566,2	1709,7	95,7
- частка від обсягу реалізованої промислової продукції	%	2,1	0,9	0,6	0,9	0,9	0,9	-1,2
4. Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для підприємства	млн грн	2729,6	3849,5	3794,8	3990,2	3048,1	5566,0	203,9
- частка від обсягу реалізованої промислової продукції	%	3,2	3,1	2,6	2,4	1,7	2,8	-0,4
5. Увесь обсяг реалізованої інноваційної продукції (3+4)	млн грн	4515,9	4911,5	4660,9	5485,3	4614,3	7275,7	161,1
- частка від обсягу реалізованої продукції	%	5,3	4,0	3,2	3,3	2,5	3,7	-1,6
Довідково:								
А. Кількість обстежених підприємств,	одиниць	2594	2594	2457	2383	2243	2158	83,2
Б. Частка підприємств, які реалізували інноваційну продукцію (нову для ринку/нову для підприємства)	%	2,5/7,6	1,8/8,5	1,7/9,0	1,8/10,1	1,5/11,6	1,8/12,0	-0,7/+4,4

* Складено і розраховано за матеріалами статистичної звітності підприємств харчової промисловості за 2007-2013 рр.

Порівняння ресурсів, процесів і результатів інноваційного характеру «на вході» в підприємство (тобто, залучених інноваційних ресурсів) та «на виході» із нього (тобто, виробленої інноваційної продукції) за період від року найбільш сприятливого до найменш результативного (індекс виробництва продукції в 2007 р. становив 109,3%, а в 2013 р. – 94,9% порівняно з 1990 р., а зношеність основних засобів підвищилася з 45,6% до 48,5%) дозволяє зробити низку важливих висновків, зокрема:

- нарощування кількісних значень залучених інноваційних ресурсів (показник освоєних видів інноваційних продуктів збільшився майже удвічі, а нових видів техніки – утричі, але при практично стабільності показників впроваджуваних нових технологічних процесів та придбанні нових технологій) не супроводжувалося приростом інноваційної продукції, а навпаки – спостерігалась **суперечлива спадно-зростаюча тенденція**, подолання якої фактично було започатковано лише з 2013 р. – по роках (в млрд грн): 4,5 – 4,5 – 4,9 – 4,7 – 5,5 – 4,6 – 7,3;

- має місце погіршення структури інноваційної харчової продукції, враховуючи, що вона представлена двома видами: нова для ринку і нова для підприємства. Тенденція випуску **нової для ринку продукції** по роках наступна (в млрд грн): 1,8 – 1,9 – 1,1 – 0,9 – 1,5 – 1,6 – 1,7. Отже, показника докризових обсягів випуску інноваційної продукції поки що не досягнуто;

- **суперечлива спадно-зростаюча тенденція** спостерігалась також у випуску нової для підприємства продукції (в млрд грн): 2,7 – 2,6 – 3,8 – 3,8 – 4,0 – 3,0 – 5,6. Однак така продукція «не робить погоди» в галузі, а лише додатково підтверджує висновок про її надто низький «рівень інноваційності».

Отже, напрошується загальний висновок про те, що навіть нарощування кількісних показників інноваційних ресурсів, залучених у виробництво, не забезпечило адекватного зростання його інноваційної результативності. Основних причин кілька, а саме: низький «рівень інноваційності» продуктових інновацій, що впроваджуються у виробництво; дуже обмежений характер поширення інноваційних продуктів, які розробляються в дослідницьких офісах та лабораторіях міжнародних і вітчизняних продуктових корпорацій, і тому впроваджуються лише на своїх підприємствах; відсутність реальних інноваційних розробок на багатьох підприємствах та імітація інноваційної діяльності за рахунок несуттєвих, дрібних і дріб'язкових нововведень; високий рівень інноваційних розробок, що впроваджуються на підприємствах з іноземним капіталом, але з вітчизняною пропискою, а тому, логічно, суб'єкти господарювання з вітчизняним капіталом не спроможні підготувати, або не бажають інвестувати розробку інноваційних продуктів нового покоління; спрацьовує ефект «запізнення» від моменту впровадження інновації до реального наповнення ринку інноваційною продукцією та ін.

Отже, в сучасних умовах кардинальна трансформація відносин між виробниками агрохарчової продукції та підприємствами продовольчого машинобудування, недостатній рівень прогресивності процесових інновацій (у кращому випадку розробки сьогоденного дня, а не завтрашнього), дуже низький, або ж часто практично відсутній попит на інновації, тобто їх незатребуваність споживачами ставить виробників харчової продукції перед вибором з практично одним рішенням: або не займатись інноваціями взагалі або ж проводити інноваційну діяльність у незначних обсягах, щоб не вважали підприємство технологічно та інноваційно відсталим.

За таких умов повинна суттєво підвищитися роль держави як каталізатора позитивних змін в інноваційному забезпеченні продовольчого комплексу. Це повинно знайти своє продовження у прискоренні вирішенні значної низки проблем, зокрема:

- розроблення науково-методологічних засад, обґрунтування структури, механізмів та інструментів галузевої інноваційної системи для продовольчого комплексу з метою розбудови та забезпечення її ефективного функціонування;

- діагностика, оцінювання та документування наявних законодавчих розривів, неузгодженостей та асиметричності між основними складовими, підготовка конкретних пропозицій, спрямованих на забезпечення їх звуження та подолання;

- формування цільових орієнтирів розвитку галузевої інноваційної системи на перспективу, спрямованих на вирішення великої низки науково-інноваційно-технологічних проблем продовольчого комплексу та забезпечення його виходу на вищий рівень функціонування, відбір критеріїв і показників та їх деталізація за конкретними напрямками, а також строками досягнення;

- обґрунтування обсягів інвестиційних ресурсів, необхідних для забезпечення досягнення запланованих результатів, відбір джерел фінансування та оцінювання їх інвестиційних можливостей, розроблення механізмів залучення інвестицій, а також їх погашення;

- оцінювання доцільності й відбір пріоритетних напрямків (технологічних процесів і продуктових інновацій для окремих галузей та сегментів продовольчих ринків), за якими реалізація інноваційної політики буде базуватися на концентрації зусиль зацікавлених суб'єктів (держави, аграрних виробників, переробно-харчових, сільськогосподарського й продовольчого машинобудування підприємств вітчизняної та іноземної форм власності, лізингу) і ресурсів (інтелектуальних, фінансових, організаційних) з метою забезпечення суттєвого просування та виходу на передові позиції у сфері виробництва безпечних та якісних харчових продуктів;

- створення або наділення необхідними повноваженнями органів виконавчої влади щодо моніторингу процесів розбудови інноваційної системи, їх коригування у необхідних випадках з метою забезпечення переведення підприємств продовольчого комплексу на інноваційну модель розвитку тощо.

Необхідно зазначити, що вже зараз майже чверть експорту вітчизняної продовольчої продукції припадає на країни-члени Євросоюзу і в перспективі вона повинна підвищитися, але за однієї важливої умови. Як зазначалося вище, агрохарчова продукція має повною мірою відповідати вимогам безпечності та якості, що задекларовані в європейських та міжнародних стандартах, Регламентах та Директивах ЄС. У Євросоюзі вже впродовж чверть століття впроваджуються у виробничо-господарську діяльність суб'єктів підприємництва вимоги Нового та Глобального підходів і на їх основі формується «однорідне економічне середовище». Його сутність розкривається через поняття «єдиний нормативний простір» Євросоюзу. Мається на увазі, що введені в дію в ЄС нормативні акти, є обов'язковими для усіх країн-членів Співдружності. При цьому розрізняють різні рівні впровадження нормативних документів, зокрема:

- європейські та міжнародні стандарти, в яких зафіксовані кількісні параметри та якісні вимоги до харчових продуктів, мають для виробників добровільний характер, тобто впроваджуються згідно з їхніми побажаннями;

- Регламенти ЄС, в основу яких покладені вимоги стандартів, – це законодавчі акти прямої дії і мають обов'язковий характер на території країн-членів Співдружності;

- Директиви ЄС – це законодавчі акти Європейської Комісії, що імплементуються в національне законодавство кожної країни з урахуванням її конкретної специфіки;

- вимоги у сфері санітарних та фітосанітарних заходів (англ. SPS) стосовно захисту здоров'я людей і тварин, які класифікуються у секторах безпеки продуктів харчування та кормів, здоров'я рослин і громадського здоров'я. Їх безумовне дотримання є обов'язковим як для товарів власного виробництва, так і агрохарчової продукції, що завозиться на митну територію ЄС імпортерами.

Підкреслимо, що для українських виробників найскладнішими для виконання є вимоги SPS. Нині з України [21-23] лише сім підприємств постачають до Євросоюзу рибу, п'ять – мед і стільки ж - продукти птахівництва. Отже, жодне вітчизняне

підприємство, яке поставляє готові харчові продукти, поки що не експортує свою продукцію на ринки ЄС. Це пояснюється тим, що необроблена тваринницька продукція стоїть на найвищому щаблі ризику, і тому імпортер має попередньо схвалити переробні підприємства на території країни-експортера, що планують ввозити до країни-імпортера продукти тваринного походження, без проведення попередніх інспекцій окремих підприємств. За таких умов посилюється відповідальність виробника за безпечність та якість продукції на усіх етапах виробничого процесу. Цього можна досягти шляхом запровадження європейської моделі гарантування безпеки та якості харчових продуктів, що базується на принципах та процедурах НАССР (аналіз ризиків і критичних контрольних точок). Загальний порядок та умови розміщення продукції на внутрішньому ринку ЄС, проведення робіт з оцінки відповідності та акредитації, а також механізм ринкового нагляду окреслені у Регламенті Ради ЄС №765/2008 від 09.07.2008 р. та Рішенні Європейського Парламенту та Ради ЄС №768/2008 від 09.07.2008 р.

Про надзвичайну складність виходу виробників продукції тваринного походження на ринки ЄС може свідчити наступний факт. З метою отримання відповідного дозволу Україна офіційно звертається до Європейської Комісії із запитом стосовно необхідної документації для виходу на ринок ЄС окремої продукції тваринного походження [24]. При позитивній відповіді надається запитальник ЄК. Вітчизняні підприємства – експортери м'яса птиці та продукції птахівництва до Євросоюзу, а також потенційні експортери до ЄС перевірялися Держветфітослужбою України за переліком питань запитальника. Відповіді на них направлялися до Офісу з питань харчових продуктів та ветеринарії (FVO) Генерального директорату з питань охорони здоров'я та захисту прав споживачів (DG SANCO) [25]. Зазначимо, що опитувальник розроблено за двадцятьма складовими (від наявності необхідної документації до маркування та пакування готової продукції на експорт) і включає понад 360 конкретних пунктів. Відповіді на них (так; ні; не вимагається; не перевірялося) детально і всебічно розкривають ветеринарно-санітарні умови виробництва, епізоотичний стан території, санітарно-гігієнічний стан приміщень, параметри фізичних умов утримання, дотримання вимог гігієни працівниками, технології вирощування, запровадження системи самоконтролю за принципами НАССР, процеси забою птиці та виробництва кінцевої продукції, її маркування та пакування. При потребі надаються додаткові матеріали та проводиться поїздка інспекторів FVO з метою оцінювання підприємства та системи контролю безпечності на відповідність законодавству ЄС. Після навчання вітчизняних фахівців стосовно дотримання європейських вимог у подальшому вони самі будуть проводити всю діагностично-оцінювальну роботу та інспекційну діяльність щодо операторів потужностей по виробництву окремої продукції тваринного походження.

Результатом цих перевірок стає схвалення переробних потужностей до визнання еквівалентності. Це означає: країна-імпортер визнає SPS (санітарні та фітосанітарні заходи), що застосовуються в Україні, еквівалентними тим, які вживає імпортер. При позитивному висновку інспекторів, Європейська Комісія приймає Рішення про включення України до списку країн, яким дозволяється експорт до ЄС окремої продукції тваринного походження. Після цього підприємство (оператор потужностей) має заповнити аплікаційну форму, надіслати її до ЄС для схвалення і лише після внесення до вищезгаданого списку може розпочинати експорт продукції. Загалом, уся процедура отримання дозволу займає у межах 1,5 – 2 років. Зазначимо, що крім вищенаведених даних, ще три вітчизняні молокопереробні підприємства пройшли повний курс перевірки і отримали схвалення, на черзі – господарства-тваринницькі комплекси по вирощуванню свинини та яловичини. Отже, поступово розпочався рух вітчизняних виробників тваринницької продукції в Євросоюз, але позитивні зрушення стануть помітними лише через кілька років.

Таким чином, можемо констатувати, що розпочалися реальні процеси інтеграції підприємств продовольчого комплексу України в економічне середовище Європейського Союзу. Інтеграція відбувається у формі створення таких умов на підприємствах по виробництву агрохарчової продукції, що повністю еквівалентні запровадженним в аграрному секторі Євросоюзу, й гарантують її безпечність та якість. Еквівалентність умов виробництва, що сформовані на засадах «єдиного нормативного простору» на підприємствах продовольчого комплексу, які розташовані на територіях країн-членів Євросоюзу та країн, асоційованих з ЄС, дозволяє стверджувати, що вони функціонують в «однорідному економічному середовищі», а до того ж їх продукція реалізується на одних і тих же продовольчих ринках. Отже, на нашу думку, у такій формі реалізується інтеграція аграрної сфери України в аграрний сектор Євросоюзу, адаптуються до вітчизняної специфіки принципи Спільної аграрної політики ЄС.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

З метою активізації розбудови системи технічного регулювання відповідно з європейською моделлю необхідно: завершити перегляд застарілих стандартів з одночасним розробленням сучасних національних, їх затвердження та гармонізацію з вимогами європейських і міжнародних нормативних документів; розробити і прийняти відсутні законодавчі і нормативні документи та методичні рекомендації, які необхідні для завершення формування державних органів ринкового нагляду, запровадити стабільне бюджетне фінансування з метою забезпечення ефективного виконання ними своїх наглядових і контролюючих функцій; завершити перерозподіл функціональних обов'язків між різними ланками національної системи технічного регулювання та усунути дублювання наглядових функцій; активізувати перемовини з європейськими організаціями щодо визнання ними аналогічних національних (українських) органів з акредитації, а також забезпечити взаємне визнання результатів робіт, які проводяться органами з оцінки відповідності, тощо.

Література

1. Про концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Постанова Верховної Ради України (№ 916-XIV від 13.07.1999) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 47. – Ст. 336.
2. Концепція розвитку національної інноваційної системи. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.06. 2009 р. № 680-р [Електронний ресурс]. – Доступний з: [«zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p»](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p).
3. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Авт. – упоряд.: Г.О. Андрощук, І.Б. Жиляєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
4. Концепція реформування державної політики в інноваційній сфері. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.09.2012 р. № 681-р // Урядовий кур'єр. – 2012. - № 180.
5. ЄС – Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі [Електронний ресурс]. – Доступний з: [«obl_4str.ai - dcfta_guidebook_web.pdf»](http://obl_4str.ai-dcfta_guidebook_web.pdf).
6. Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління/[О.Бетлій, М.Риженков, В. Кравчук та ін.]. – К.: Ін-т екон. дослід. та політ. консульт., 2014. – 139 с.
7. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Валерій Михайлович Геєць; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
8. Бойко А.В. Зарубіжний досвід формування національних інноваційних систем та його використання в Україні / А. В. Бойко // Економіка та прогнозування. – 2013. – № 4. – С. 91-103.

9. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія/ НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – 496 с.
10. Крюкова О.І. Стратегія та механізми інноваційного розвитку молокопереробних підприємств: науково-практичний аспект [Текст] : монографія / І.О.Крюкова - Херсон : Грінь Д. С., 2013. - 520 с.
11. Федулова І. В. Обґрунтування напрямів інноваційного розвитку підприємств хлібопекарної галузі / І. В. Федулова: Монографія. – К. : НУХТ, 2009. – 512 с.
12. Федун І.Л. Підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві України за кризових дисбалансів економічного простору: монографія/І.Л.Федун. – Тернопіль: Крок, 2014. – 434 с.
13. Якубовский В.В. Системные методы менеджмента в международном бизнесе: Монография/В.В.Якубовский. – К.: Издательский Дом «Освита Украины», 2014. – 744 с.
14. Європейська правда: «Європейські стандарти – це угода про мінімальні вимоги до безпечності» [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.eurointegration.com.ua/>
15. Крисанов Д.Ф. Системи технічного регулювання Європейського Союзу, України та Митного Союзу: напрями їх зближення, можливості звуження невідповідності та зменшення асиметричності / Д.Ф. Крисанов. – Економіст. – 2014. – № 2. – С. 4–10.
16. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки: кол. монографія/ НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2014. – 456 с.
17. Дятлова В. Ринковий нагляд (зарубіжний досвід та підходи до реформування в Україні) / В.Дятлова // Схід. – 2011. – №2 (109).
18. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. №442 [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-p>
19. Про заходи пов'язані з реорганізацією Держветфітослужби. Наказ Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України від 18.05.2015 р. №1479 [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.vet.gov.ua/node/3225>
20. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: рекомендації на основі досвіду країн Східної Європи: наук. доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця; чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т.О. Осташко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – Київ, 2015. – 104 с.
21. Башинский Виталий о Госветфитослужбе: реформы не остановит. - Тваринництво сьогодні. – 2014. - №9. – С. 4 – 21.
22. Українські харчі на європейському столі не з'являться, якщо Україна втратить статус країни епізоотичного благополуччя [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://gazeta.dt.ua/ariculture/ukrayinski-harchi-na-yevropeyskomu-stoli-ne-z-yavlyatsya-yakscho-ukrayina-vtratit-status-krayini-epizootichnogo-blagopoluchchya-.html>
23. Україні поки що рано думати про експорт харчових продуктів до ЄС [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://dt.ua/ECONOMICS/ukrayini-poki-scho-rano-dumati-pro-eksport-harchovih-produktiv-do-yes-162155_.html
24. Лисенко С. Порядок отримання дозволу на експорт з України до ЄС харчових продуктів тваринного походження/Сергій Лисенко – головний спеціаліст Держветфітослужби України. – Листопад 2014 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://ucab.ua/files/Other/2014/Ukraine_can/Sergii_Lisenco.pdf
25. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ господарства з вирощування курчат-бройлерів, їх забою та виробництву м'ясної продукції на відповідність ветеринарно-санітарним вимогам (експорт до країн ЄС) [Електронний ресурс]. – Доступний з: broiler_check-lists.